

Структура Стефаникової новели*

П'ятою рисою Стефаникової новели є її ритмічна якість. Незважаючи на те, що модуляція і ритм існують у будь-якій прозі, навіть у самому мовленні, читачі Стефаника помічають відразу, що в новелах ритм дуже виразний і специфічний. В. Лесин відзначав, що це стосується всіх авторів психологічної прози, тому що вирішального значення вони надавали створенню оригінального прозового ритму, оскільки "він також впливає на настрій читача". М. Івченко пішов ще далі в досліженні цієї проблеми, констатуючи, що "першою і найбільш важливою особливістю форми, на якій усе базується, є ритм".

Обговорюючи це питання, Івченко обмежив себе тільки найбільш очевидним елементом ритму — модуляцією. Він цілком справедливо вважає, що Стефаниковій прозі властивий ударний стакато ритм. Він не дослідив повністю, як Стефаник досягає цього так званого "енергетичного ритму", а також не показав, як ціла робота базується на цій найбільш важливій особливості форми. Проте можна довести, що на ритмі ґрунтуються структура Стефаникової новели. Але для цього ритм повинен розглядатися ширше, ніж тільки як модуляція. Ніхто не заперечує того, що "енергетичний" ритм Стефаника походить із особливої реченієвої структури. Однак ніхто не погодиться з тим, що ці короткі, уривчасті речення, часто граматично незавершені, виступають єдиними компонентами, з яких походить ритм стакато. Хоча вони важливі і, мабуть, найбільш помітні, все ж не що інше, як частина більшого цілого.

Ритм Стефаникової новели, який розглядається як цілісний, ритм як основа структури, як її "душа", складається з п'яти функцій: функція часу, розповіді, синтаксису, словника, троп. Вивчення цих функцій у

* Перекладено за виданням: Struk D. A Study of Vasyl' Stefanyk: The Pain at the Heart of Existence.— Littleton, Colorado: Ukrainian Academic Press, 1973.— 197 p. (P. 87—105).

новелі підводить до опису її ритму, і в той же час показує, як і чому автор буде свій твір, щоб досягти цього ритму.

Мабуть, найкраще це можна довести, проаналізувавши одну з новел В. Стефаника. Кожна новела обов'язково має свої особливості, тому дуже важливо вибрати для цього аналізу найбільш вдалий за структурою твір. Стефаник, на відміну від більшості письменників, не вдосконалювався у значній мірі від однієї збірки творів до іншої. Уже в перших друкованих новелах він постає довершеним автором. Його пізніші новели настільки ж вдалі, як і ранні, а не кращі за них. Для такого аналізу, здається, можна вибрати "Синю книжечку", одну з його ранніх новел.

Найперше, що помічає читач в "Синій книжечці" — це те, що вона, як і більшість Стефаникових творів, дуже коротка (неповних дві сторінки). Як відзначалося (у попередньому розділі. — Ред.), стисливість — одна з головних рис письменника. Оскільки ритм — це основа конструкції, то стисливість новели залежить від однієї з ритмічних функцій — функції часу. Під функцією часу розуміємо в загальному періоді часу, що протикає, часу в даній прозі. Вважають, що "протикаючий рух часу — це пульс і нерв новели, проте новелі не потрібен плин, за винятком безкінечно малої долі". З цього може виявитися, що у новелі немає необхідності у плині, а, отже, й у ритмі часу, оскільки ритм включає в себе рух...

Короткий об'єктний час окреслює довжину новели і визначає тип описаного епізоду, зв'язок між рухом, теперішнім, минулим і майбутнім часом, забезпечує новелу характерним ритмом.

Вищезгадане може проілюструвати твір "Синя книжечка" (...) З неї очевидно, що об'єктний час, звичайно, дуже нетривалий, не більший, ніж година, отже, новела надзвичайно коротка. Добре також зрозуміло, що, як відзначає Шерер-Вірський, об'єктний час "супроводжується часом, який пройшов, або часом, що проходитиме в майбутньому". Також, як вважає Шерер-Вірський, такий вибух психологічного часу робить предметом новели вивчення впливу на героя, викликаного поворотною подією життя: перетворення Антона із власника у наймита. Все це в загальному є результатом функції часу. Що неможливо відразу побачити і що треба відзначити, це результат функції часу з посиланням на ритм.

Уважне прочитання "Синьої книжечки" покаже, що

існує певний ритм часу, який походить із взаємодії часів. "Синя книжечка" — одна із шести новел, написаних у теперішньому часі, тому автор-оповідач говорить про побачене ним і читачем під час оповіді. Так, новела розпочинається словами "той Антін, що кричить на вигоні". Цим встановлюється обмеження об'єктного часу новели, тобто новела описуватиме Антона, а також те, що він вигукує на вигоні. Раптово оповідач переключається на минулий час, щоб підтримати об'єктний час розповідю про минуле Антона. Ця затримка прогресування об'єктного часу (завдяки якій він дуже мало просувається) триває у двох коротких абзацах, що формують *Vorgeschichte* новели. У наступному абзаці автор розповіді повертається знову до теперішнього об'єктного часу, після чого читачеві дозволяється чути, що перелічує Антін. З цього часу і до кінця новели автор періодично перериває монолог героя під час короткого монологу. Окрім опису вчинків героя, ці втручання оповідача виконують двояку ритмічну функцію: по-перше, підкresлюють вирішальне значення протікання об'єктного часу, тим самим запроваджуючи синкопізм новели, і, по-друге, дають авторові змогу повернути увагу читача від минулого і майбутнього часів до теперішнього. Це коливання назад і вперед породжує певний хвилеподібний ритм, такий необхідний для підкresлення психологічних нерівностей душі героя...

Специфічний ритм також походить із взаємодії часів у монологі героя. Незабаром стає очевидно, що, хоча герой розповідає про те, що трапилося з ним перед об'єктним часом новели (до того, як його бачили п'яного на вигоні), він про більшість своїх пригод повідомляє у теперішньому часі... Тільки після того, як він переживає інцидент, досягає емоційної кульмінації, коли звертається до своєї покійної дружини і дітей, враз починає все розглядати в безповоротному минулому...

Функція розповіді близько споріднена до функції часу і така ж важлива. Вона як елемент ритму визначає шлях, яким автор впорядковує свій матеріал. Ритм походить із чергування описів, діалогів, монологів, пауз і переривань оповіді. У Стефаникових новелах описова розповідь мінімальна: короткий *Vorgeschichte* у супроводі лише вряди-годи авторських коментарів. Однак, незважаючи на те, що розповідь — це, звичайно, повний діалог або монолог, вона ніколи не протікає гладко, але б'є маленькими

струменями, час від часу перериваючись автором. Це може бути виражено одним словом, як, приміром, у новелі "Святий вечір", в якій монолог героїні переривається одним авторським словом: "пила". Це повторюється п'ять разів підряд, супроводжуючись трьома авторськими ремарками, які стають довшими у міру зростання п'яного безумства героїні: від "напилася" до "випила решту" і до кінцевого "гатила головою в стіну, як скажена".

Проте у "Синій книжечці" ці авторські переривання служать, як сказано вище, не тільки для переривань оповіді, а й для ознайомлення читача з об'єктним часом.

Пульсуюча розповідь досягається не тільки чергуванням прямої розповіді з прямою мовою, але й тим, що навіть у прямій мові існують паузи і короткі проміжки часу, кожен з яких відзначається Стефаником початком нового абзацу, навіть коли оповідач той самий. Ця техніка вже попередньо проілюстрована у "Злодії". У "Синій книжечці" вона простежується тричі у трьох, а далі й чотирьох перервах монологу Антона, починаючи словами: "Я п'яний" і закінчуєчи — "Світ переді мною затъмарений..."

Пульсуючий ритм, що походить із переривань оповіді, надалі підкреслюється функцією синтаксису — третьою функцією ритму, де внутрішня структура речень так само, як їх взаємна спорідненість, роблять великий внесок у ритм цілої новели. Можна помітити чотири основні риси внутрішньої структури речення Стефаника: еліпсис, інверсія, повтор і паралелізм.

У дослідженні "Синтаксис сучасної української літературної мови" Юрій Шевельов говорить про існування двох основних типів неповних речень: незавершеність може бути обумовлена відсутністю мінімального реченієвого компоненту через те, що він очевидний із контексту чи обставин (граматично неповне речення) або свідомої відмови від слова, задля посилення емоційного тону (емоційно неповне речення).

Обидва типи еліпсисів, граматичні й емоційні, ефективно використані Стефаником. Найбільш типовою формою граматичних еліпсисів, наявною в його новелах і очевидною у "Синій книжечці", є уникнення особового займенника, здебільшого в місці, де його використання взагалі непотрібне для значення речення, а його введення відволікатиме від пульсуючого ритму речення. Прикладів такого типу багато, процитувати можна лише кілька:

"Пив, а пив, а пив; ((Він) пив, і (він) пив, і (він) пив);

пропив букату поля, пропив город, а тепер хату продав";

"Входжу назад до хати"...

Дуже часто і яскраво виражаються емоційні еліпси: "Камінь вода", де Стефаник будує речення, називаючи обидві речовини тільки у називному відмінку. Читач може доповнити решту, наприклад: "як назавжди пропадає у воді камінь, так само сталося з Антоном і його хатою"...

Часте використання інверсій дуже важливе для синтаксичної функції ритму. В творах Стефаника це відхилення від нормального порядку слів у реченні виявляється від простої транспозиції підмета і дієслова: "Іду я"; "Віходжу я"; "Сів я" до переміни місцями означення та іменника: "дід мій"; "книжку службову", транспозиції дієслова і прислівникової фрази: "як із села-м віходив", а також до більш складного розділення і перестановки дієслів: "дедя ме у рантухових сорочках ходити", де майбутня частка (в сучасній українській мові пишеться як частина дієслова, хоча тут написано окремо) залишена на місці, а дієслово перенесено на кінець речення. Художнє використання Стефаником інверсій для створення ритмічного ефекту дуже добре простежується у наступному розташуванні речень:

"продав букату поля, продав город, а тепер хату продав.
Продав хату..."

Легко помітне дієслово-додаток, що двічі повторюється, перериваючись транспозицією додаток-дієслово ("хату продав"). Це робиться не тільки, щоб розірвати ритм, а й щоб підкреслити, що найбільш сильна втрата — це втрата хати. У наступному реченні Стефаник знову повертається до нормального порядку слів, що робить попередню інверсію більш помітною.

Вищеописаний приклад демонструє й іншу рису використання тепер уже повторів — схожі повтори дієслів можна зустріти впродовж усієї новели:

"купить корову... купить свиню...";

"посидів, посидів" "а приспа не пускає, ступаю — не; пускає"; "реву, так реву".

Не тільки дієслова, а й інші частини мови, наприклад, займенники, повторюються в таких конструкціях: кому продав поле, кому город, а кому хату"; іменники — "камінь аби камінь"; цілі фрази: "Не мое — та й решта" — єдина фраза, що двічі незмінно повторюється у творі...

Остання риса внутрішньої структури, вжита Стефаником, — паралелізм.

У "Синій книжечці" Стефанику вдається підкреслити втрату Антонових володінь і протиставити це новим "досягненням" Антона за допомогою дійової паралельної опозиції. Спочатку він будує модель: "пропив букату поля, пропив город, а тепер хату продав", потім повторює те ж саме: "кому продав поле, кому город, а кому хату", що контрастує з дідовим багатством: "штири воли як слімухи", "двадцять штири морги поля", "хати на ціле село". Контраст змінюється поєднанням трьох речей його колишнього багатства із теперішнім — синьою книжечкою: "оце моя хата, і мое поле, і мої городи" (звернімо увагу на те, що порядок цих речей не змінився), і, врешті, іронічно зображується "багатство" Антона через "три" можливості, які він має тепер: "і по панах, і по жидах, і по всекі вірі..."

Із функції словника у Стефаника домінуючою рисою, безперечно, є діалект. Однак вивчення Стефаникового діалекту ґрунтovno розглядалося у попередній частині (монографії. — Ред.).

Стефаник використовує художні засоби помірно, але ефективно, в основному для підсилення емоційного рівня даної ситуації. Синекдонічне використання призьби будинку чи подібне змалювання плачу вікон — вдалі приклади цього підсилення. Те ж саме простежується у використанні Стефаником персоніфікації. У "Синій книжечці" є дві персоніфікації: хата з її метонімічними варіантами — призьбою та вікнами — і ліс, однаково дорогі герою. Тому вони вбачаються йому живими і беруть активну участь у його скорботі... Порівняння досить прості і коріняться у селянському світі. Найчастіше це порівняння між людиною і твариною або якоюсь частиною природи. У "Синій книжечці" з'являються такі порівняння: "воли (товсті), як слімаки", "бити (мене), як приблудного пса", "земля, як камінь", "так легко, як жувати камені"... Стефаник не вживає багато метафор (у "Синій книжечці" — ні однієї).

У "Синій книжечці" алітерація досягається звуконаслідуванням в уривку, що описує щепіт лісу, який шелестить: "ліС Шумить, Словами говорить: верниСИ, Антоне, до хати, верниСИ"; або в уривку, що стосується плачу вікон: ЛіС ім наповідає, а вони СЛЬОЗУ ЗА СЛЬОЗОВ проСікають"...

Хоча розглянута тільки одна новела, цей аналіз розкриває загальні структурні риси більшості творів. Як і в "Синій книжечці", у переважній більшості його творів

ритм є основним елементом конструкції... Детальне дослідження методу, за допомогою якого автор включає ці п'ять функцій до ритму будови однієї з своїх новел, доводить, що він — ретельний і чудовий творець. Його здатність фокусувати один момент життя героя і через цей фокус, наче через призму, побачити психологічні складності людської душі, і, нарешті, здатність посилити своє бачення за допомогою стислої, стриманої, але водночас поетичної і драматичної прози — все це робить Стефаника неперевершеним майстром психологічної новели та імпресіоністичної манери розповіді...

З англійської переклала Наталія ФЕДОРЧАК.